

Magyarok, szerbek, horvátok

LÖKÖS ISTVÁN

Németh László írta emlékezetes „kelet-európai tájékozódása” idején: egykor a „régii olasz-délszláv-magyar-lengyel, sőt cseh és román kapcsolatok” egy „Keleti Golf-áramként” melegítették a kelet- és közép-európai régiókban élő népek szellemi életét, s természetes volt lengyelek, csehek, szlovákok, ruszinok, románok, szerbek, horvátok, szlovének és magyarok kulturális cseréje. A történelmi konstelláció olykor ugyan apályos szakaszokat is hozott e kapcsolatrendszerben, de a folytonosság igazából sohasem szakadt meg, a szellem munkásai között mindig voltak, akik nem azt keresték, ami elválaszt, hanem ami összeköt. Szerbek és magyarok, horvátok és magyarok viszonyának történelmi tényeit szemlélve is megannyi jelét találjuk a kézfogás gesztusának.

A szerb-magyar kapcsolatok középkori emlékei ugyan nem olyan gazdagok, mint a horvát-magyar közös múlt példái, ám jelentőségük mégis nagy: a magyar államszervezet ui. már a XII. századi szerb írásbeliségben ideálként bukkan fel. Egy 1198-as keletkezésű, *Nemanja* főzsupán kibocsátotta oklevélben az áll, hogy „Isten a népeket uralkodókkal erősítette meg, így a görögöket császárokkal, a magyarokat királyokkal”. Mindezt saját államfői rangjának igazolásaképpen mondja, s lényegében ez a felfogás jelenik meg egy néhány évtizeddel későbbi (1222), az ifjabbik *Nemanja*, *István* által kiadott oklevélben is. A múlt század kiváló Balkán-kutatója, *Konstantin Jireček* azt is megjegyzi, hogy egy XIV. századi, *Hatalmas Dusan* által szerkesztetett szerb törvénykönyv (méltán tekintik a középkori szerb jogtudomány legszebb írásos emlékének) sok tekintetben a középkori magyar jogszerkesztés ismeretére utal.

Irodalmi példák is sokasítják a középkori szerb-magyar kapcsolatok tényeit, mindenekelőtt a lovagregények két változatának, a *Trója-regénynek* és a *Sándor-regénynek* cirill betűs felbukkanása. *Hadrovics László* kutatásai nyomán tudjuk: midkettő magyar közvetítéssel jutott el a középkori szerb írástudókhoz, a bennük fellelhető hungarizmusok ezt bisedesen bizonyítják.

Az első rigómezei csatát követően (1389) a szerb állami önállóság lassú felmorzsolódása következett, s ez a virágzó középkori szerb kultúra hanyatlását is maga után vonta. Igaz, a török által nem háborgatott ortodox kolostorokban mindvégig volt egy halvány fényű szövetség, amely az egyházi szellemű kultúra léte-re-maradványaira utalt, de ebből a szétvert, megszállás alá vont szerb lakosság alig érzékel valamit. Igazából megújulás csak a XVIII. században kezdődött, azt követően, hogy 1690-ben, a „nagy vándorlás”, a *seoba* idején *Arsenije Crnojević* (Čarnojević) ipeki pátriárka vezetésével több tízezer család költözött Magyarországra, s ezek egyrésze a magyar társadalmi struktúrába illeszkedve, de nemzeti tradícióikat megőrizve a XVIII-XIX. század fordulóján megkezdte a szerb szellemi és az irodalmi élet európai igényű újjászervezését. Héroszi munka volt a maga nemében, hisz a Crnojević-tyel érkező szerbség java része állattenyésztéssel, pásztorkodással, illetve korábban, még az óhaza területén, a törökkel szembeni lázadó hadviseléssel foglalkozott. A török elleni balkáni hadakozások s a vándorlás egy sajátos, ősi elemeket őrző családszervezetet alakított ki náluk, amely nehezítette a beilleszkedést – még a korábban (*Hunyadi János* és *Mátyás* idején) magyar területeken letelepedett szerb szórványlakosság lakta térségeken is. Ez utóbbiak ui. már kulturális tekintetben némiképp asszimilálódtak, életvitelük a helyi szokásokhoz igazodott. Végül – néhány évtized elmúltával – kialakult néhány, gazdaságilag és kulturális tekintetben fontos szerepet betöltő szerb kolónia (Szentendre, Pest, Buda, Székesfehérvár, Győr, Komárom, Eger),

amelyeknek tagjai – a gazdasági prosperálás eredményeként – a modern szerb kultúra és az irodalom mecénásai és művelői lettek. Ez a mecénatúra sem egyik napról a másikra ért el eredményeket. Első sikereik egyike a szerb könyvnyomtatás megteremtése volt. Kezdetben Oroszországból származó liturgikus könyvek „szerbesített” újranomtatásával foglalkoztak, ami azonban a bécsi udvar gyanakvásához vezetett, majd a könyvek behozatalának letiltását vonta maga után. Ennek reakciójaképpen indult el az önálló szerb könyvnyomtatás megteremtéséért folytatott küzdelem, amelynek első eredménye ugyan csak félsiker volt, de mégis siker. A császári udvar 1770-ben egy *Josef Kurzbeck* nevű bécsi nyomdásznak és könyvkereskedőnek adott engedélyt a szerb nyelvű könyvek kinyomtatására. A szerbség azonban attól félt, hogy így ortodox hitüket veszélyeztető, a nyugati keresztény vallás tanításait terjesztő könyvek is forgalomba kerülhetnek, ezért tovább folytatják önállósulási törekvéseiket. 1792-ben sikerült megszerezniük Kurzbeck cirillbetűs anyagát s ettől kezdve Pesten önálló szerb nyomda működött. Néhány év múltán viszont a vállalkozás csődbe jutott, s 1796-tól a magyar királyi egyetemi nyomda lett – csaknem a XIX. század közepéig –, a szerb nyelvű könyvek többségének megjelenetője.

Ez az időszakasz a szerb felvilágosodás irodalmának legszebb, virágzó periódusa volt, Pest és Buda pedig a megújult szerb irodalmi irodalmi kapcsolatoknak egy új, maig példaadó fejezete kezdődött el. Bizonyításképp csak néhány fontosabb adat: *Djordje Magarašević* 1825-ben Pesten megindítja a *Srpske Letopisi* című folyóiratot, amely Európa egyik legrégebb periódikája lett az idő múlásával; Ma is megjelenik Újvidéken, *Letopis Matice srpske* címmel. A példát a kor magyar folyóiratai és almanachjai szolgáltatták, ezek biedermeieres hangulata tetten is érhető a szerb kiadványban. A vagyonos szerb kereskedők további áldozatokra is készek voltak: nemes patriotizmustól indítva a Magyar Tudományos Akadémia megalapítását követő évben létrehozták a szerb *Matica* (*Matica srpska*) nevű tudóstársaságot, amelynek feladatául szabták a szerb nemzeti művelődés felvirágoztatását. A Pest-Budán virágzó magyar színjátszás példája is követésre talált: *Joakim Vujić* műkedvelő társulatával egy akkoriban népszerű *Kotzebue*-darabot vitt színre szerb nyelven, majd ezt követően főleg német nyelvből fordított színművekkel gazdagította társulata repertoárját, ezekkel járva végig a szerbek lakta magyarországi városokat. Tartottak előadást Baján, Szegeden, Temesvárott, valamint Aradon és Pancsován.

A felvilágosodás jegyében fogant egykorú magyarországi szerb líra éppúgy az ún. iskolás klasszicizmusból nőtt ki, miként a magyar (*Baróti Szabó, Rájnis, Virág Benedek, Berzsenyi*). Legjelentősebb képviselője az a *Lukijan Mušicki* volt, aki Magyarországon született, Újvidéken és Szegeden volt diák, s jogot és flozfiát hallgatott Pesten, hogy aztán a szerzetesi ruhát magára öltve előbb a Šišatovac kolostor főnöke, majd a karlócai metropolita adminisztrátora legyen. És közben megteremtette a szerb klasszicista lírát. Írt klasszikus ódát, anakreoni verseket, számos episztolát s lefordította szerbre *Horatius* verseinek jelentős részét. Mondhatni: baráti viszonyt tartott fenn *Kazinczy Ferenc*csel is. A széphalmi mesterrel *Vitkovics Mihály* révén került kapcsolatba, aki viszont a szerb-magyar irodalmi kapcsolatok egy újabb fejezetének főszereplője volt.

Vitkovics 1778-ban Egerben született, apja és nagyapja az egri szerb közösség lelkesze, ő maga jogot tanult, neves ügyvéd volt, ám igazi élethivatása a poézis és az irodalomszervezés lett. Munkásságát mind a magyar, mind a szerb irodalomtörténet számon tartja. Legnagyobb érdeme a szerb népköltészet magyar nyelvű tolmácsolása, de jelentős a magyar irodalom szerb recepcióját előmozdító tevékenysége is: a magyar szentimentalizmus szépprózai remekét, *Kármán József Fannyját* ő fordította le szerbre *Spomen Milice* címmel.

Vitkovics két kultúrában gyökerező életműve nem az egyedüli példa a szerb-magyar kulturális szimbiózis ekkori, XIX. századi szakaszában. Számosan követik kultúrákat közvetítő munkáját, a *Petőfit* és *Arany Jánost* fordító *Jovan Jovanović-Zmaj, Djura Jakšić* és *Laza Kostić* némiképp mindnyájan az ő örökségét is folytatják. A legérdekesebb alakja e korszaknak mégis a szentendrei születésű *Jakov Ignjatović* volt, a XIX. századi szerb regény egyik legjelentősebb képviselője. *Respektus Vása* (*Vasa Respekt*) című regényét a magyar szabadságharc emlékének szentelte, amelynek hőse a világségi fegyver-

letélig harcol a magyar sereg katonájaként, az *Örök vőlegény* (*Večiti mladoženja*) pedig Szentendre szerb polgárságának, kereskedő rétegének életéről ad tárgyyszerű, gazdag humorral átszótt rajtot.

A korszak szerb-magyar irodalmi kapcsolatainak alighanem egyik legfontosabb szegmense a magyar irodalom szerb bemutatása – Arany, Petőfi, Jókai egyaránt kedvelt szerző a szerb olvasók körében –, amelyben Jovan Jovanović-Zmajnak vannak elvülhetetlen érdemei. Már a *Toldi* lefordítását osztatlan siker övezte, s e siker záloga a filológiai alaposágú ám mégis sokköltői invenció nyugodt fordítói műhelymunka volt. „Csak arra ügyeltem, hogy – ha más szavakkal is – lényegében ugyanazt mondjam, ami az eredetiben áll. Ahol pedig lehetett, az árnyalatokra is ügyeltem” – írja Zmaj –, az eredményt pedig a kortárs kritika nyugtázta tömör egyszerűséggel: „A *Toldi* fordítása olyan szép, hogy a szerb olvasó úgy érzi, mintha nem is volna fordítás.” Mindez további átköltéseire is érvényes, a *János vitéz*-fordításra éppúgy, mint a *Falu végén kurta kocsmavagy A walesi bárdok* invenciózus tolmácsolására.

Ez a magyar irodalom iránti fogékonyság és érdeklődés egészen 1918-ig megmarad, s különösen szép fejezetét írták meg azok a szerb költők és prózáírók, akik megintcsak a szülőhely avagy a magyarországi tanulóéveik élményeitől indíttatva lettek a magyar irodalom szerb recepciójának munkásai. A XX. századi szerb irodalom olyan jeleire kell gondolnunk, mint a zombori születésű *Veljko Petrović*, a nagybecskereki *Todor Manojlović*, vagy pl. *Miloš Crnjanski*, aki Csongrád szülőtte volt. Mindhárom Arany költészetének vonzáskörében indultak a pályán, költészetük egy-egy szakaszában jól kitapintható az Ady-líra lenyomata. Veljko Petrović pedig – prózáíróként – a századvég és a századforduló magyar elbeszélőinek ikertestvére. A bácskai szerb társadalom novellisztikus megjelenítését vállalta, de – fél tucatnyi elbeszéléskötét lapozva – számtalan magyar vonatkozásra lelünk írásaiban. Sokkal többre, mint azt *Tavaszi temetés* címmel, még 1958-ban megjelent magyar nyelvű kötete alapján gondolnánk. Az 1906-ban írott *Crucis amore* című novella világában ui. már éppúgy meghatározó elem a magyarságmélny, mint a hatvanas években közreadott, az ifjúkor emlékenyagát felelevenítő Petrović-novellák egyikében, a *Kemény Józsi, a mi Kálvinunk* (*Joži Kemenj, naš Kalvin*) című írásban. A több mint hat évtizedes belletrista pálya gazdag novella- és elbeszéléspanyagában tallózva pedig olyan, a műesség jegyeit hordozó, s magyar motívumokban gazdag írások vonják magukra figyelmünket, mint a *Putics Péter, A bunya, A rónavári bennfentes, a Nem szereti, az Őszi emlékezés*, vagy éppen az első világháborús élményekből építkező *Vetélytársak s a Magyar Pista* című elbeszélés.

Veljko Petrović magyar kapcsolatairól szölvá azt is érdemes elmondani, amit földijének, a szintén bácskai *Kosztolányi Dezső*nek írt: „...nem vagyok...irredentista, szerbszínű Weltbürger. Szeretem önökét, fiatal, szabadelvű magyarokat”.

Ennek a magyarországi kötődésű huszadik századi szerb írónemzedéknek kétségtelenül legizgalmasabb alakja szempontunkból *Miloš Crnjanski* volt. Monumentális történelmi pannójának első részét *Örökös vándorlás* címmel *Csuka Zoltán* már 1941-ben lefordította, s méltatás is megjelent róla nyomban, mégpedig a *Nyugatban, Keresztury Dezső* tollából. A regény s annak számos magyar vonatkozása mellett a Crnjanski-jelenség azonban más okból is kitüntetett figyelmet érdemel: 1919-ben ő írta az egyik legszebb Ady-nekrológot idegen nyelven. Kommentár nélkül érdemes idézni néhány passzusát – valamennyi megállapítása arra vall: a hazai pályatársak sem írták volna meg másként e minden mondatában hiteles méltatást: „Meghalt Ady Endre [...] Úgy kezdte az életet mint Rimbaud [...] Magyarország szívében, Debrecenben volt úiak, Nagyváradon újságíró. Verskötettel 1889-ben jelentkezik, s a francia dekadenciát hozó költeményei [...] mérges és színpompás virágként hullanak az akkori magyar líra érzelmés és banális tengerébe [...] Pestre megy: nappal kócosan, szerkesztőségekben dolgozik, éjszaka pedig néhány fiatal író társaságában vallja meg vágyait, hogy velük felrúzza a tespedő magyar kulturális életet és hogy a Nyugat diadalát hozza a szolgabírók irodalmába [...] Az *Új versek* (1906) forradalmi bombaként robbant be a magyar irodalomba. A német Hofmannstahléhoz hasonló új és gazdag, ám kemény és férfias nyelvezetét [...] az elmagyarosodott városi közőnség nem értette, nem olvasta. Verseibe meggyötört népe minden fájalmát, szegényét, szemérmességét és örömét beleírta [...] Rendre jelennek meg kötetei: a *Vér és Arany*

(1908), az *Illés szekerén* (1909), a *Szeretném ha szeretnének* (1910), Néhány barátjával megalapítja a *Nyugat* c. folyóiratot [...] Életét szanatóriumokban tölti. És miközben dallal énekelte meg a Nőt, a Szerelmet, az Őszt és ama Csatakat, melyeket Watteau megfestett, csalódott saját sikereiben is [...] Nem hőskről dalol, a lázadásról énekel. Am szavaival, amelyek szerint többé nincs pompás és dekadens, csak fekete és lázadó, miként Kolwitz vázlatai, minden elégedetlenkedő uralkodója lesz [...] Még a gimnazisták is érte lelkesednek. A *Menekülő Élet* (1912), a *Magunk Szerelme* (1913) olyan kötetek, amelyek teli vannak borús és keserű és kétségbeesett rángással. Némely versei Michelangelo szonettjeinek erejével hatnak, mások meg Béranger vidámságával [...] Egyetlen, a háborút dicsőítő szót le nem írt, minden versében az undor szólalt meg és a halottak élén állott. *Halottak élén*, 1918. Ez a könyv pacifistább a *Le Feu-nél*. Versei kegyetlenek, mint Lear átkai [...] Magyarország legnagyobb lírikusa és a forradalom atyjaként siratja el, nekünk pedig ismernünk kell ezt a nevet, mert ez a név minden jónak, humánumnak, műveltségnek és előkelőségnek forrása az új magyar irodalomban..."

Az Adyról ily affinitással valló Crnjanski valójában már saját programját fogalmazta: nem sokkal később maga is *új idők új dalaival* lépett színrre a belgrádi irodalmi életben, s sorsa – saját vallomása szerint – némiképp rokona lett az Adyénak. „Belgrádban – írta később – néhány szerb és horvát költőt találtam, akik a jugoszláv irodalomban egészen új korszakot nyitottak. Hozzájuk tartozom én is. A konzervatív irodalmi körök vádat emeltek ellenem azért, mert irodalmunkba – Ady Endre költészetét vittem.”

A szerb Ady-recepció úgye mégsem végződött kudarcral: Crnjanski mellé felsorakoztak mások is, így a bácskai, illetve bánáti színeket is hozó *Žarko Vasiljević* és *Dušan Vasilijev*. Mint *Bori Imre* találóan megjegyezte: Ady „dallamával” az ő költészetükben is számolni kell. A *Nyugat* és a háborús Ady-versek olvasói voltak ők, s – miként Crnjanski – a frontok szenvedéseinek részesei, ami együttes élményként lesz költészetük ereze, meghatározója.

Az Ady-líra délszláv recepciójának megvan egy a szerbekével párhuzamos horvát ága is. Az Ady-bibliográfiákban tallózza – ennek szakirodalmi vetületét keresve – bőséges adatsort találunk: *Miroslav Krleža* és Ady viszonyáról ui. *Németh László* Ady-esszéjének megjelenésétől máig számos tanulmány készült. A XX. századi horvát *litteratus croaticus* – miként Crnjanski – nekrológot írt a magyar pályatárs halálakor, majd később két tanulmányt – nem kevés szolgálatot téve az Ady-líra külhoni megismertetésének. Krleža 1930-as keletkezésű, már Németh László által oly fontosnak ítélt *Ady Endre, a magyar lírikus* című esszéje mára nyugati nyelvekre fordítva öregbíti a Hortobágy poétájának hírnevét. Az ő Ady-értelmezésének lényegét az említett nekrológ alábbi passzusában olvassuk: „Ha maoholnap valaki a nagy szláv kulturális problémáról, Kelet és Nyugat, Európa és Ázsia összeütközéséről fog írni, feltétlenül a *magyar lélek*, e furcsa mozaik analizisébe kell bocsátkoznia, amelyben mint valami kaleidoszkópban a Duna-medence minden népének és fajának sajátosságai egymásba játszanak.” Ady pedig – mondja majd egy másik, immár tanulmány igényű írásban – mindennek „pregnans kifejezője és szintézisbe foglalója..., minden kétség és remény, véres kongesztívó szintetizálója” volt. S hogy szavainak nyomatékot adjon, horvát nyelvű hangszerelésben közli a *Magyar jakobinus dala* annyiszor idézett s annyiszor feledezt strófáit: „Ezer zsbibadt vágyból mért nem lesz / Végül egy erős akarat? / Hiszen magyar, oláh, szláv bánat / Mindigre egy bánat marad. / Hiszen gyalázatunk, keservünk / Már ezer év óta rokon. / Miért nem találkoznak süvöltve / Az eszme-barikádokon?”

Krleža életpályája és -műve is szintézis: mindannak összegezése, amit a nyolc évszázados horvát-magyar társadalmi, politikai és kulturális szimbiózis eredményeként a história is számon tart. Croatiában is, nálunk is. Erre a közös múltra ma többszörösen szükséges emlékezni. Erre int a Krleža-centenárium közelsége (tavaly emlékeztünk meg az író századik születési évfordulójáról), a jelen balkáni konstelláció s egy újabb évforduló is: ebben az esztendőben lesz kilencszáz éves a Szent László alapította zágrábi püspökség. Parancsolóan szükségessé teszi persze a középkortól a XX. századig ívelő közös sors, az egymásrautaltság szükségességét és tényeit kifejező emlékmagy is, amely – valljuk meg – sok-sok erőfeszítés ellenére sem él kellőképpen a köztudatban. Pedig egy futó lajstromozás is elegendő érték felmutatását eredményezheti, amelyek külön-külön is, együttesen is a mának szóló okulás, üzenet.

Az elmúlt évszázadok folyamán – ha váltakozó intenzitással is – három nyelvjárásban irodalmi nyelvvé nemesülő *lingua croatica* mindegyik ágának művelői nem kevés fogékonyságot mutattak a magyar irodalom és kultúra recepciója iránt, s nemigen volt jelentős – főként tragikus – eseménye a magyar történelemnek, amely ne váltott volna ki reflexiót a horvát irodalom legjobb képviselőinél. A *kaj* dialektust használó észak-horvát nyelvterület íróinak műveiben éppúgy ott van a magyar irodalom és kultúra lenyomata, miként a mai szlavóniai régió, valamint Dubrovnik *što* nyelvjárásban írott szövegeiben, s a Splitben és környékén valamint a dalmát szigeteken egykor irodalmi nyelvként prosperáló *ča* dialektus szövegeimlékeiben. Az egyik első, a horvát világi poézis kezdetét jelentő epikus alkotásban, *Marko Marulić* Judit-eposzában a magyar jövevényszavak (rusag=ország, sereg, herceg stb.) jelzik a hajdani együttélés tényeit, de *Marulić* és *Berisló Péterveszprémi* püspök személyes kapcsolata is ennek fontos dokumentuma. Nem is szólva az epikus költészetben *Marulić*-tanítványnak tekinthető *Karnarutić Barna Sziget várának elfoglalása* (*Vazetje sigeta grada*) című epikus énekéről, amely a magyar Zrínyiásznak lett mintája – műfaja és tárgya okán egyaránt. *Karnarutić* is, a költő *Zrínyi* is Sziget 1566-os ostromát és *Zrínyi Miklós* tragikus halálát írta meg.

Dubrovnik jeles bencés poétája, *Mavro Vetranović* Buda 1541-es elestét siratta el egy sajtós, XVI. századi műformában, ún. *panaszversben* (querela). A *Buda várának panaszza* (*Tužba grada Budima*) szerzője Buda elestét az egész közép- és délkelet-európai térség tragédiájaként éli meg, amit alábbi sorai tanusítanak:

*Ma pedig se magyar, se cseh és se lengyel,
 hogy töröknek mezőben kopját szegezzen;
 nincs többé Bosznia vitéze, sem horvát,
 sem bátor dalmata, erdélyi s ugrovlah,
 ki keresztény hitünk híven oltalmazza,
 jobbjával szabljáját török vérbe mártsa.*

Vetranović mind a műforma, mind a tárgyválasztás dolgában tradíciót folytatott: előtte egy névtelen szerző szedte versebe a mohácsi csata eseményeit és Lajos király halálának körülményeit. A háromszázharminchat soros költemény ugyan nem *Marulić*- vagy *Vetranović* szintű munka, ám a megírás szándéka, célja és a mondanivaló már hasonló: Mohács magyarnak, horvátnak egyaránt *memento*.

S ha már a törökellenes versek felsorolásába kezdtünk, nem térhetünk ki a *Gundulić*-jelenség méltatása elől sem. Ragazu költője, *Ivan Gundulić* ui. az egész közép-európai barokk költészet reprezentánsa s *Osman* című eposzában páratlanul gazdag magyar történelmi toposz- és motívumanyagot (*Nagy Lajos*, *Hunyadi János*, *Mátyás király*, *Báthori István* stb.) sorakoztat fel.

A *Vetranović*-panaszének és a *Gundulić*-eposz megírása közötti évtizedek során a horvát etnikai diaszpóra egy újabb terepén sarjad a horvát-magyar kapcsolatok szempontjából különösképpen érdekes és fontos szépirodalom az addig defenzívában lévő *kaj* dialektusban. Voltak-e előzményei s milyenek? Erről inkább csak sejtéseink vannak, tény viszont, hogy a század végétől a Zágráb-Varazsd határolta régióban színrelép egy egyházi és világi írókból szerveződött csoport, amelynek tagjai a magyar kultúrán nevelkedtek s műveikben ott is vannak ennek jegyei. *Ivan Pergošić* varazsdi nótárius *Werbočzy Tripartitumát* fordította horvátra, *Antun Vramec* magyar és olasz források alapján állítja össze világkrónikáját (*Cronica*) s közreadja vallás- és irodalomtörténeti szempontból egyaránt jelentős *Posztilláit*. Arról is szól az írás, hogy 1651-ben *Petretics Péter* zágrábi püspök segítségével *Nikola Krajačević Sartorius* horvátra fordítja a Bibliát; mintája *Káldi György* magyar bibliaszövege volt, helyesírás gyakorlatában pedig *Pázmány Péter* követte. A magyar barokk költészet *kaj*-horvát nyelvű recepciója is a kulturális szimbiózis jegyében megy végbe: *Nyéki Vörös Mátyás Tintinnabulum* című munkáját egy türmezei (Turopolje) kismemes ivadék, *Matija Magdalenić* fordította le.

E szemle során arról se feledkezzünk meg, hogy a fenti régióban a magyar nyelvű barokk egyházi irodalom népszerűsége a XVII. század folyamán, de még a XVIII. században is, töretlen: *Káldi* prédikációit, *Pázmány* fontosabb műveit (a *Kalauzt* éppúgy, mint a prédikációkat), továbbá *Tarnóczy István* és *Veresmarty Mihály* munkáit mindvégig ott ta-

láljuk a szerzetesi könyvtárak polcain. Ami pedig a kérdés nyelvi oldalát illeti, nemcsak a Pázmány-ortográfia követése jellemző, hanem jelentős a magyar szókinccsanyag recepciója is, amely az élő nyelv változataiból került át az irodalmi szövegekbe. Elég felülni egy-egy kaj-nyelvű antológia szómagyarázatait, seregével találjuk benne az efféle jövevényszavakat: alduvati<áldani; bantovati<bántani, zaklatni; beteg<beteg; egiptoms-ki<egyiptomi; engedovati<megengedni; ersek<érsek; hasan<haszn; Ježuš<Jézus; Jožef<József; kisur<kisúr, nemes; kučma<kucsma; Lajuš<Lajos; Laslov<László; Mikloš<Miklós; možar<mozsár; orsag<ország; pajdaš<pajtás; patantijaš<patantyús; patalijaš<patália; pelda<pélida; pišpek<püspök; porkulab<porkoláb; tarnik<tárnok; tarnikmeštar<tárnokmester; taška<táska; tašulj<tarsoly stb.

Ez az intenzív nyelvi érintkezés nemcsak a jövevényszavak kölcsönös terjedését eredményezte, hozzájárult a bilingvitás az irodalmi kétnyelvűség gyakorlatához is. Klasszikus példának lehet a szlavóniai származású pesti egyetemi tanár, történettudós és numizmatikus *Matija Petar Katančić* (1750-1825), aki észéki középkori stúdiumai után a budai egyetemen tanult, ahol a jeles esztéta, *Szerdahelyi György* tanítványaként megismerkedett a magyar klasszicista törekvésekkel s e mintát követve – előbb latin, majd horvát nyelven – sikerrel tett próbát az időmértékes verselésben. Ma már nem kétséges: mintái *Baróti Szabó Dávid*, *Rájnis József*, *Révai Miklós* és *Virág Benedek* költeményei voltak, amit egy magyar nyelvű alkalmi költeménye is igazolni látszik.

Katančić 1825-ben bekövetkezett halálával voltaképpen lezárul a horvát-magyar kapcsolatoknak a felhőtlen korszaka, Croatia akkori irodalmában ui. már más célok és törekvések érlelődnek. A *narodni preporod*, azaz a nemzeti megújulás mozgalma a nyelvi egység megteremtésén fáradozott, s a romantika jegyében teremtett új irodalmat. A *što* nyelvjárás lett – a szerb Karadžić reformjától is inspirálva – a *lingua croatica* egységes irodalmi változata, s a korábban irodalmi nyelvként virágzó *ča* és *kaj* dialektus defenzívába szorult. A horvát romantika jeles poétái: *Ivan Mažuranić*, *Petar Preradović*, *Stanko Vraz* és mások már ezen a nyelven írták maradandó értékű műveiket. Ez a nemzedék a horvát-magyar kapcsolatok törtériájában is új fejezetet nyitott. Egy részük az elutasítás álláspontját képviseli (Gaj nem győzi kárhoztatni a bibliofordító *Krajačevićet* Pázmány ortográfiájának követése miatt), s ez sokaknál politikai szembenállást is jelent. Szerencsére a kézfogás szándéka és gesztusa is – csekély mértékben bár –, de megmaradt. Olyan író-politikusokra gondolhatunk itt, mint a horvát-magyar közös történelmi múltat novellákban, illetve drámákban felidéző *Ljudevit Farkaš-Vukotinović*, *Mirko Bogović* és *Ivan Mažuranić*. Ez utóbbi pályáját – fiumei és szombathelyi diákként – *Virág* és *Berzsenyi* modorát követő magyar nyelvű klasszicista költeményekkel kezdte, 1848-ban pedig *Horvátok a magyaroknak* című, az illírismus romantikus ideájának jegyében fogant röpiratban is a horvát-magyar viszonyt józan megítéléséről tett tanúságot.

Köztudott: a Habsburg abszolutizmus 1849 után a horvátokat sem kényeztette. Ők jutalmul kapták az önkényuralmi rendszert, amit a magyarok büntetesképpen. E tény töb-beket arra ösztönzött: szükséges a horvát-magyar viszony rendezése. Volt egy politikus csoport (*Koloman Bedeković*, *Josip Briglević*, *Janko Vuković* stb.), amelynek tagjai – az író *Šandor Ksaver Gjalski* visszaemlékezése szerint – „Pestet a horvátok Mekkájának” tekintette, s maradéktalanul a „magyar eszme és barátság elkötelezettjei voltak.” A másik oldal – s a későbbiekben ez volt az irányadó – a szembenállásra helyezte a hangsúlyt, ami *Khuen-Héderváry* bánáságának két évtizedében különösen felerősödött. Az ímént idézett Gjalski pl. regényei többségében – a horvát múltat bemutatva – magyarelles felhangokkal szól népeink viszonyáról, a századforduló kiváló szimbolista költője, A. G. *Matoš* pedig már azért háborog, mert Zágráb utcái és terei „az altáji dialektustól hangosak”, mert Zágrábban magyar elemi iskola működik, s mert az egyetemen hungarológiát is tanítanak. Ez a barátságtalan hang a szellemi élet kórusában persze egy markáns szólam csupán. A tudományos élet képviselői szükségképp tárgyyszerűbben nyilatkoznak. A hosszas horvát-magyar közjogi polémiák (arról szóltak: fegyverrel meghódított, avagy szabad elhatározásból, szerződésessel csatlakozott társország-e Croatia Magyarországnak) történettudományi vetületét a kor legkiválóbb horvát historikusa, *Ferdo Sišić* figyelmet érdemlő objektivitással írta meg, *Vjekoslav Klaić* a Zrínyi-kutatás szempontjából érdekes és fontos *Pavao Ritter-Vitezović*-életművet adta közre, a nemzetközi hírv alban-

lógus, *Milan Sufflay* pedig – a jugoszláv orientáció ellenében – a horvát-magyar együttélés történelmi örökségének fontossága mellett voksolt. Sufflay egyébként korábban – *Thallóczy* pártfogoltjaként – 1904-1908 között a Magyar Nemzeti Múzeum tisztviselője és a kor markáns irodalomtudósának számító *Franjo Fancevvel* egyidejűleg – a budapesti egyetem horvát professzúrájának is esélyese volt. Végül – zágrábi egyetemi tanárként – ahogy maga mondta – ő „az utolsó Hungar Croatiában.” Jellemző, hogy 1931-ben, a jugoszláv királyi diktatúra idején, politikai gyilkosság áldozata lett, ami olyan világhírű személyiségek tiltakozását váltotta ki, mint *Einstein* és *Heinrich Mann*. Mindez egy évvel azután történt, hogy a *Hrvatska revija* lapjain Miroslav Krleža közreadta *Ady Endre, a magyar lírikus* című tanulmányát. Az a Krleža, aki egyidejűleg tudatában őrzi ifjúságának gazdag magyarsággélményét, amit alábbi sorai reprezentálhatnak: „Derék ifjú barátaim serege, akikkel együtt rajongtam a lányokért, akikkel együtt kártyáztam, táncoltam, lovagoltam és célab lötem pisztollyal, sétáltam a Ludoviceum hosszú empire folyosóin a félhomályban és az életről álmodtam, nos e mosolygó fiatalemberek mindnyájan a kaszárnyában maradtak.” „Habent sua fata libelli! Hét éve húzódik egyetlen könyv kinyomtatása, amelyet halott barátaimnak szeretnék szentelni, a magyar *Bontha Gézának*, a pesti első honvéd gyalogezred hadnagyának, aki – miután térdben mindkét lábát levágták – szörnyű kínok között halt meg; *Gál Aurél Zlatko* tüzérhadnagynak, akit gránát tépett szét; *Hreljanović Vuk* huszárhadnagynak, aki Bonthától az utolsó üdvözlélet hozta nekem, s aki repülőgéppel zuhant le, s halálra zúzta magát, mint annyian mások, akikkel együtt éltem ifjúságomat. Kilencszáztizenhatban, amikor ezt a szerencsétlen könyvet írni kezdem, amely lám a mai napig sem jelent meg, ifjak egész tömegéről (a Ludoviceumbéli egykori barátaimról) tudtam, hogy meghaltak, s azóta számuk máig kísértetiesen növekedett.”

E regény textusa is ott lappang bizonyára a halálakor zárolt hagyatékban, így a pécsi hadapród- és a pesti ludovikás évek szépírói transzpozíciójának tekinthető művekként ma a Glembay-ciklus két elbeszélését lajstromozhatjuk. A *Temetés Terézvárott (Sprovod Terezienburgu)* s a *Krizsovec Iván (Ivan Križovec)* viszont egyaránt remekmű, méltó dokumentuma a XX. század horvát-magyar irodalmi kapcsolatainak. A *Krizsovec Iván* című elbeszélés nosztalgiákkal teli passzusait idézhetjük példaként. A „messzetűnt magyar ifjúságán” meditatáló *Krizsovec* doktor, aki hajdan a „Franz Jozefinum” (e fikció nyilván a hadapród iskolát jelenti) falai között Kisfaludy és Vörösmarty hexaméteres sorait „magolta”, memorizálta a *Mohács* disztichonjait és a *Zalán futása* hexamétereit, majd meg a *Szigeti veszedelem* strófáit, nem kevés nosztalgiával idézi fel a Dráva túlpártján, a szentmihályi jegenyék árnyékában töltött utolsó vakációjának hangulatát, egész tovatűnt, magyarországi miliőben eltöltött ifjúságát: „A magyar utakat vastag por borította, s a rekkenő hőségben törpe délibáb lebegett a kéklő szőlőskert fölött. Ez volt az ifjúság, a trópusi színpompás, kedvtől és mámortól pezsgő, rajongó ifjúság, amikor az ember azt hiszi, hogy a föld tengerkézközd labda, melyre a tűző napsugarak gazdag arany zuhatagja is a szél muzsikájára és az ifjúság ritmusára zuhog. De azóta odavan minden: füstbe ment minden, és csak a nyakigsár vidék, csak az maradt belőle, az állomáson tolató, régi típusú mozdony fűtve, és valami határozhatatlan unalommal mélyező keserűség a lélek mélyén.”

A magyarsággélményéről megannyi változatban vallomást tévő Krleža halála előtt alig félesztendővel e szavakkal vett tőlünk búcsút zágrábi otthonában: „Csak egy folyó választ el bennünket, s e folyón hidakat kell építeni, a szellem hidjait.” Parancsoló szellemi testamentum!